

TÁRSADALMI ELÍTÉLÉS ALÁ ESŐ MAGATARTÁSOK ELŐFORDULÁSAINAK TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEI (I.)

DR. ANDORKA RUDOLF — CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ — DR. VAVRÓ ISTVÁN

A Központi Statisztikai Hivatal és a Népeségtudományi Kutató Csoport az utolsó évtizedben vizsgálatsorozatot hajtott végre a bűnözés, az alkoholizmus és az öngyilkosság előfordulási sajátosságainak és a bekövetkezésükben közrejátszó okoknak tanulmányozása céljából. A kutatási eredmények alapján kimutatható volt bizonyos kapcsolat a különböző jelenségek között, így megállapítható volt, hogy a bűnözők között magas az alkoholisták aránya, hasonlóképpen az öngyilkosok jelentős része is mértéktelenül fogyasztott szeszes italt életének végső szakaszában, kimutatható volt továbbá, hogy az öngyilkosok közül számosan bűncselekmény elkövetése után vetettek véget életüknek, és végül az alkoholisták között a büntetett előéletűek viszonylag jelentős arányban voltak képviselve.

A tapasztalt összefüggéseknek többféle magyarázata lehet, és az egyes esetknél a kapcsolat létrejöttében az okoknak más és más csoportosulása játszhat szerepet. Előfordulhat, hogy a bűnözés és az alkoholizmus vagy az alkoholizmus és az öngyilkosság ugyanazon motiváció hatására következik be, valamennyi kiút keresése egy adott szituációból. Elképzelhető az is, hogy az egyik cselekmény eszközül szolgál a másik megvalósulásához: például az alkoholista azért lop, hogy megszerezze a szenvedélye kielégítéséhez szükséges italt. Lehet azonban következménye is az egyik cselekmény a másiknak, például a büntetett következményeitől való félelem öngyilkossághoz vezethet, vagy az alkoholista deliriumában megölheti magát.

A jelenségek között megállapítható logikai összefüggések indokolják, hogy ugyanazon tanulmány keretében foglalkozzunk mind a három jelenséggel. Együttes tárgyalásukat megkönnyíti, hogy módunkban áll e jelenségek olyan jellegzetességeit kiemelni, melyek elhelyezhetők közös elméleti struktúrában, és így az adott elméleti konstrukció szempontjából a bűnözés, az alkoholizmus és az öngyilkosság egyfajta magatartás különféle megnyilvánulási formáit jelentik.

A jelen vizsgálat a deviáns magatartásoknak a szociológiai kutatásokban alkalmazott elméletét használta fel. A deviáns, azaz elhajló (társadalmilag elítélt) magatartások szociológiai elmélete központi fogalmának meghatározása a társadalmi struktúra és a társadalom funkcionálásának szem előtt tartásával történt: *deviáns mindazon magatartás, amely ellenkezik a társadalmi elvárásokkal, azon magatartási normákkal, amelyeket az adott társadalomban az emberek elfogad-*

nak.¹ Jelen vizsgálatunkban tehát a deviáns kifejezés alkalmazásával mindössze azt kívánjuk jelölni, hogy a vizsgált jelenségek egyaránt beleütköznek a társadalmi normákba; nem célunk a fogalomnak sem etikai, sem pszichológiai szempontból történő értelmezése.

A kiválasztott deviáns jelenségek vizsgálatára az *ökológiai kutatás* módszerét használtuk fel. Megállapítható ugyanis, hogy az egyes deviáns magatartások előfordulásában jelentős különbségek tapasztalhatók az országok között, de még figyelemre méltóbbak az egy országon belüli területi egységek, régiók közötti eltérések.

A nemzetközi összehasonlításokat sokszor megnehezítik vagy egyenesen lehetetlenné teszik a számbavétel, a megfigyelés különböző módszerei: az országon belüli összehasonlításoknál ilyen zavaró tényezőkkel nem kell számolni, és az adatok által jelzett eltérések alkalmasak arra, hogy belőlük következtetéseket vonjunk le.

A deviáns magatartások területi megoszlásának vizsgálatánál két szempont vezetheti a kutatót. Az egyik az, amely a deviáns jelenségek területi különbségeinek más társadalmi-gazdasági jelenségek területi eloszlásával való egybevetéséből egyes társadalmi-gazdasági tényezőknek a deviáns magatartás kialakulására, gyakoriságára való hatását kívánja felmérni. Ez a vizsgálati mód nagy múltra tekinthet vissza, és segítségével számos fontos összefüggést sikerült tisztázni. A másik szempont a területi egységeket nemcsak kísérleti célból tekinti különállónak, hanem ezeket mint kulturális egységeket fogja fel, amelyeknél valamely deviáns magatartás gyakorisága nemcsak egyik vagy másik társadalmi tényező fokozott hatásával hozható összefüggésbe, hanem e tényezők speciális együttes hatásának, a helyi tradíciókra épülő egyéni jellegű kultúrának következménye.

Tanulmányunkban kísérletet tettünk mind a két vizsgálati szempont érvényesítésére. Megpróbáltuk a területi adatok alapján meghatározni egyes tényezők szerepét a vizsgált deviáns magatartások alakulásában, és igyekeztünk kimutatni a kapcsolatot a vizsgált deviáns jelenségek között, másrészt pedig magyarázatot kívántunk adni a megyék közötti eltérésekre, figyelembe véve a tényezők komplex együtthatását. Három deviáns magatartást vizsgáltunk: az öngyilkosságot, az erőszakos bűncselekményeket és az alkoholizmust. A tanulmányban a Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtései alapján több évről rendelkezésre álló adatokat dolgoztunk fel.

AZ ÖNGYILKOSSÁG ELŐFORDULÁSÁBAN TAPASZTALHATÓ TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK

Az öngyilkosság jelenségével foglalkozó kutatások kezdettől fogva nagy figyelmet szenteltek e jelenség előfordulásában mutatkozó területi különbségeknek. Így már *Durkheim*² is részletesen foglalkozott az egyes területi egységek öngyilkossági gyakoriságai közötti különbségekkel Franciaországban és az 1887—1891. évek adatai alapján nemcsak a megyék (departement), hanem a járások

¹ A deviáns magatartás szociológiai meghatározása elsősorban R. K. Merton munkásságán alapul. Lásd Robert K. Merton „Social Structure and Anomie”, valamint „Continuities in the Theory of Social Structure and Anomie” c. tanulmányait a *Social Theory and Social Structure* (Free Press, Glencoe, 1957) c. műben (131—161. old. és 161—194. old.). Az itt használt meghatározás Cohentől származik, aki továbbfejlesztette Merton elméletét. Lásd Albert E. Cohen: *The Study of Social Disorganization and Deviant Behavior*. Megjelent az R. K. Merton, L. Broom és L. S. Cottrell által szerkesztett *Sociology Today* (Basic Books, New York, 1959) című kötetben (461—484. old.).

² E. Durkheim: *Le suicide*, Félix Alcan. Paris, 1897. 122—127. old.

(arrondissement) öngyilkossági arányszámát is kiszámította és összehasonlította. Az összehasonlításból kiderült, hogy míg a járások jelentős részének öngyilkossági gyakorisága 10 százezrelék alatt maradt, ugyanakkor több járás arányszáma meghaladta az 50 százezreléket is. Durkheim területi elemzéséből még az is megállapítható, hogy a magas gyakoriságú járások Franciaország északi részén voltak találhatóak, míg délfelé haladva a gyakoriság egyre csökkent, azaz a különbségek nemcsak járások közöttiek voltak, hanem megyék közöttiek is.

A területi különbségekkel foglalkozó későbbi vizsgálatok más országokban is felhívták a figyelmet a területi különbségekre az öngyilkosság előfordulásában; az ugyanazon országban megismételt elemzések pedig kimutatták, hogy a megyék arányszámai közötti eltérésekben csak kis változások következnek be évtizedek alatt. Az 1950-es évek franciaországi adatai például változatlanul azt mutatják, hogy egy Nantes-Belfort között húzott képzeletbeli vonal ma is éppen úgy két részre osztja Franciaországot, mint Durkheim idejében: északon magas, délen alacsony a megyék öngyilkossági arányszáma és a legalacsonyabb és legmagasabb arányszám közötti különbség nem változott lényegesen.³

Magyarországon is megállapítható, hogy az öngyilkosság gyakorisága erősen különbözik területi egységek szerint: egyes megyék öngyilkossági arányszáma 60—80 százalékkal nagyobb, mint az országos átlag, más megyéké viszont az országos átlag 50 százaléka körül mozog. A magas arányszámú megyék egymás mellett helyezkednek el az Alföld déli, délkeleti részében, és e részről kiindulva észak, illetve északnyugat felé haladva a megyék öngyilkossági arányszáma fokozatosan csökken. Az utolsó 16 év (1950—1965) adatai alapján kiszámított átlagos öngyilkossági arányszámok szerint a 19 magyarországi megye rangsorban a következőképpen helyezkedett el.

*Az öngyilkosságok gyakorisága megyénként
(1950—1965. évek átlaga)*

Megye	Százezrelék
Csongrád	35,6
Bács-Kiskun	33,7
Szolnok	30,7
Hajdú-Bihar	30,5
Békés	28,5
Pest	24,5
Tolna	24,0
Baranya	23,6
Fejér	21,2
Heves	20,8
Komárom	19,6
Somogy	18,9
Veszprém	18,4
Szabolcs-Szatmár	17,7
Zala	17,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	15,8
Győr-Sopron	14,2
Nógrád	13,8
Vas	13,3

A megyei öngyilkossági arányszámok kiszámításakor figyelmen kívül hagytuk Budapest, illetve a megyei jogú városok öngyilkosságainak számát, a gyakoriságok tehát csak a megyékre vonatkoznak.

³ J. Hecht „Le divorce et le suicide en France” címmel a Népszélettudományi Kutató Csoportban 1966. májusban tartott előadás alapján.

1950 és 1965 között a nagyvárosok öngyilkossági gyakorisága a következőképpen alakult.

Az öngyilkosságok gyakorisága a városokban
(1950—1965. évek átlaga)

Város	Százezrelék
Debrecen	33,8
Szeged	28,3
Budapest	27,9
Pécs	24,6
Miskolc	19,1

A nagyvárosok öngyilkossági arányszámai tehát viszonylag magasak, de elmaradnak a legmagasabb gyakoriságú megyék arányszámaitól, és inkább a városok szomszédságában levő megye öngyilkossági gyakoriságának szintjével hozható összefüggésbe. Négy város, Debrecen, Budapest, Pécs és Miskolc egy-két százezreléssel magasabb gyakorisággal szerepel mint Hajdú-Bihar, Pest, Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Szeged kivétel, itt alacsonyabb az öngyilkosságok előfordulási gyakorisága, mint a környező Csongrád megyében, az országos színvonalhoz képest azonban Szeged arányszáma is magas. (1950 és 1965 között az országos átlag 23,9 százezrelék volt.) Tekintettel arra, hogy az öngyilkosságok területi eloszlásának összképe független a nagyvárosok figyelembevételétől, ezért a további elemzésben nem foglalkoztunk velük, ugyanakkor az elemzett demográfiai-társadalmi és gazdasági sajátosságok tekintetében népességük összetétele lényegesen más, mint a megyéké.

1950 és 1965 között az egyes megyék öngyilkossági arányszámait jelentősen ingadoztak, ha azonban az egyes évek arányszámait egymáshoz, illetve a megfelelő év országos átlagához viszonyítjuk, akkor nagy stabilitás állapítható meg a megyék rangsorában öngyilkossági gyakoriságuk szerint. Ha négy csoportra osztjuk a megyéket arányszámuk nagysága szerint, és azután évenként vizsgáljuk, hogy az illető évben is a csoporton belül maradt-e a megye — arányszáma alapján — vagy sem, akkor azt tapasztaljuk, hogy 16 év alatt a megyék az esetek 76 százalékában csoportjukon belül maradtak. Különösen nagy a stabilitás a legnagyobb arányszámú megyéket magában foglaló csoportnál: az ide sorolt 5 megye az esetek 93 százalékában az első öt hely valamelyikét foglalta el.⁴

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a megyék öngyilkossági gyakorisága között tapasztalt különbség rendszeresen előforduló, irányában és arányai-ban stabil jelenség; elemzésénél fel kell tételeznünk, hogy összefüggésben áll az illető megyék népességének sajátosságaival. A továbbiakban arra törekszünk, hogy a megyék népességének különböző jellegzetességei és az öngyilkossági gyakoriságok közötti kapcsolatokat statisztikailag elemezzük, és kimutassuk azokat az összefüggéseket, amelyek feltételezhetően a legnagyobb szerepet játsszák a regionális különbségek létrejöttében.

⁴ A csoportok a következők: 1. csoport: Csongrád, Bács-Kiskun, Szolnok, Hajdú-Bihar, Békés; 2. csoport: Pest, Tolna, Baranya, Fejér, Heves; 3. csoport: Komárom, Somogy, Veszprém, Szabolcs-Szatmár, Zala; 4. csoport: Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Sopron, Nógrád, Vas. Csoportonként a stabilitás — a csoporton belüli előfordulás — aránya a következő volt: 1. csoport 93, 2. csoport 69, 3. csoport 65, 4. csoport 76 százalék. Egyedileg mindössze egy olyan megye volt — Szabolcs-Szatmár —, amely többször foglalt helyet a rangsorban csoportján kívül, mint azon belül, Csongrád és Bács-Kiskun megye viszont sohasem volt hátrább az ötödik helynél a rangsorban.

Tekintettel arra, hogy az öngyilkosság gyakorisága nemek, életkor és családi állapot szerint erősen változik,⁵ elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy az öngyilkossági gyakoriságok eltéréseiben a megyék demográfiai struktúrájában tapasztalható különbségnek milyen szerepe van?

1. tábla

*A megyék rangsora összefoglaló és nemek szerint számított
öngyilkossági gyakoriságuk alapján
(1963—1965. évi átlag)*

Megye	A megyék rangsora			A nők aránya a népességben 1963. január 1-én (százalék)
	az összes népességre	a férfiakra	a nőkre	
	számított gyakoriság nagysága szerint			
Csongrád	1	2	1	51,3
Bács-Kiskun	2	1	4	52,2
Szolnok	3	3	2	52,1
Hajdú-Bihar	4	4	6	51,5
Békés	5	5	5	51,4
Pest	6	6	7	51,0
Tolna	7	7	3	53,5
Baranya	8	8	15	51,2
Komárom	9	9	10	48,5
Szabolcs-Szatmár	10	10	14	53,6
Heves	11	11	11	51,9
Fejér	12	12	8	50,5
Veszprém	13	16	9	49,7
Somogy	14	15	13	51,6
Zala	15—16	17	12	51,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	15—16	13	17	51,1
Nógrád	17	14	18	52,2
Győr-Sopron	18	18	16	50,5
Vas	19	19	19	51,3

A népesség nemek szerinti megoszlásának az adatok szerint nincs lényeges szerepe az öngyilkossági gyakoriságok közötti különbségekben a megyék között. Az 1963—1965. évek megyei adatait vizsgálva kitűnik, hogy a teljes népességre kiszámított gyakorisági mutató elsősorban a férfiak által elkövetett öngyilkosságok gyakoriságától függ, és a férfi népességre kiszámított gyakoriság szerinti rangsor alig egy-két helyen tér el a fő mutató szerinti rangsortól. Ahol eltérés van, ott kétségtelenül szerepet játszik a nemek aránya is: a férfiak magasabb gyakorisága ott nem érvényesül kellően a fő mutatóban, ahol magasabb a nők aránya, ha ezt nem egyenlíti ki nagy női öngyilkossági gyakoriság. A nők gyakorisága alapján ugyanis egy-két esetben lényegesen eltérő helyezést kapnak egyes megyék.

Az 1. tábla adatai szerint Bács-Kiskun megye Csongrád mögé szorul, bár a férfiak öngyilkossági arányszáma itt a legmagasabb az országban — 62,4 százalék —, mert magasabb a nők aránya a népességben, mint Csongrádban, és alacsonyabb a nők öngyilkossági gyakorisága. Hasonló okok miatt szorul

⁵ Lásd: Cseh-Szombathy László: Az öngyilkosság társadalmi jellege. *Demográfia*. 1963. évi 2. sz. 191—198. old.

Nógrád megye Veszprém, Somogy és Zala megyék mögé. Borsod-Abaúj-Zemplén megyénél csupán a rendkívül alacsony női öngyilkossági gyakoriság — 7,6 százalékkal — játszik szerepet a fő mutató és a férfiakra vonatkozó mutató szerinti rangsor közötti különbségnél, Tolna megye pedig példa arra, hogy a magas női öngyilkossági gyakoriság — 21,6 százalékkal — hogyan egyenlítheti ki a nők nagyobb aránya okozta hatást.

A népesség nemek szerinti megoszlásához hasonló hatása van a fő mutató alakulására a népesség *korstruktúrájának* is az egyes megyékben. A korstruktúrában fennálló különbségek szintén csak kisebb eltolódásokat magyaráznak, a fő eltéréseket csak igen kis mértékben befolyásolják.

Tekintettel arra, hogy az öngyilkosság gyakorisága a felső korcsoportokban a legnagyobb, elsőnek azt vizsgáltuk, hogy a 40 évesek és idősebbek aránya alapján létrehozott megyei rangsor és az öngyilkossági mutató szerinti rangsor között milyen korreláció állapítható meg.

2. tábla

A megyék rangsora öngyilkossági gyakoriságuk és a 40 éves és idősebb népesség aránya alapján

Megye	Az öngyilkosság gyakorisága* szerinti rangsor	A 40 éves és idősebb népesség**	
		aránya (százalék)	aránya szerinti rangsor
Csongrád	1	44,8	1
Bács-Kiskun	2	39,6	7
Szolnok	3	38,2	11
Hajdú-Bihar	4	35,0	16
Békés	5	41,9	3
Pest	6	38,9	8
Tolna	7	40,9	4-5
Baranya	8	38,3	10
Komárom	9	34,3	17
Szabolcs-Szatmár	10	34,1	18-19
Heves	11	38,5	9
Fejér	12	35,2	15
Veszprém	13	35,8	14
Somogy	14	43,0	2
Zala	15-16	40,9	4-5
Borsod-Abaúj-Zemplén	15-16	34,1	18-19
Nógrád	17	36,7	13
Győr-Sopron	18	37,1	12
Vas	19	40,5	6

* Az 1963—1965. évek gyakoriságának átlaga.

** 1963. január 1.

A két rangsor között a számított korrelációs együttható nem támasztja alá a feltételezhető összefüggést,⁶ azaz a megyék közötti különbségek nem vezethetők vissza a megye népességének előregedési fokára. Egyes megyéknél azonban a korstruktúra változást okozhat a rangsorban elfoglalt helyzetükben, mint az a megyékre korcsoportonként kiszámított gyakoriságok elemzésénél kitűnt.

⁶ A Spearman-féle rangkorrelációs együttható értéke: $-0,37907$.

A korcsoportok gyakoriságaiból összefoglalóan megállapítható, hogy azokban a megyékben, ahol magas az össznépeességre számított öngyilkossági gyakoriság (a továbbiakban ún. fő mutató), ott néhány kivételtől eltekintve minden egyes korcsoport öngyilkossági arányszáma is az, az alacsony fő mutatójú megyék pedig korcsoportonként vizsgálva is a sor végén helyezkednek el. Néhány esetben azonban eltérések tapasztalhatók a korcsoportonkénti gyakoriságok és a fő mutató között, amelyek vagy a korstruktúrának a fő mutató kialakításában játszott szerepére hívják fel a figyelmet, vagy pedig az öngyilkosság jelenségének az illető megye népességénél való speciális megnyilvánulásával függenek össze. Az előbbire következtethetünk például Békés és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék esetében, az utóbbira Szabolcs-Szatmár megyénél.

Békésben a férfiak öngyilkosságának gyakorisága 44 százezrelék volt a vizsgált 1963—1965. évek átlagában, és ez az arányszám csak négy megyében volt magasabb. Korcsoportonként vizsgálva viszont a 7 csoport közül hatban Békés hátrább kerül a rangsorban, és a megyék férfi népességének átlagos kormegoszlásával súlyozva Békés megye standardizált férfi öngyilkossági gyakorisága 42 százezrelék. Borsod-Abaúj-Zemplén megye a nyers férfi öngyilkossági arányszám (32,4 százezrelék) alapján a 13. helyet foglalja el, viszont öt korcsoportnál az első tíz közé kerül, és standardizált férfi öngyilkossági gyakorisága magasabb (33,7). A két megye nyers és standardizált arányszámai közötti kis eltérés kb. érzékelteti a korstruktúrában fennálló különbségek maximális hatását az öngyilkossági gyakoriság összefoglaló mutatóira.

Szabolcs-Szatmár megye korcsoportonkénti arányszámait azt mutatják, hogy a 15—49 éves férfiak öngyilkossági gyakorisága szempontjából e megye az első öt közé tartozik, viszont az idősebb korosztályok öngyilkossági gyakorisága viszonylag alacsony. Feltételezhetően Szabolcs-Szatmárban átalakulásnak vagyunk tanúi: a korábbi időkhöz képest az öngyilkosság előfordulása nő — az utolsó 16 év alatt a megye lényegesen előbbre került a rangsorban —, és a problémák megoldásának ez a kétségbeesett módja elsősorban a fiatalabbak és középkorúak között hódít tért.

Nem vezetett eredményre az a kísérlet sem, hogy a megyék öngyilkossági gyakorisága közötti különbséget a *családi állapot* szerinti megoszlásban tapasztalható különbséggel magyarázzuk. Tekintettel arra, hogy a házasok öngyilkossági gyakorisága lényegesen alacsonyabb, mint a nem házasoké, az öngyilkossági arányszám szerinti rangsort a házasok aránya szerinti rangsorral vetettük egybe, és amennyiben a házasok aránya lényeges szerepet játszana, negatív korrelációs együtthatót kellett volna kapnunk. Ezzel szemben mind a férfiak, mind a nők esetében a korrelációs együttható értéke pozitív volt.⁷ (Lásd a 3. táblát.)

A megyék népességének demográfiai összetételében mutatkozó eltérések tehát semmiképpen sem elegendők arra, hogy a megyék öngyilkossági gyakoriságai közötti különbségeket megmagyarázzák. Hasonlóképpen eredménytelennek bizonyultak azok a kísérletek is, hogy a különbségeket a megyék településjellegével, illetve népességének foglalkozási struktúrájával hozzuk kapcsolatba.

Korábbi vizsgálatok megállapították, hogy ha az öngyilkosságok számát az öngyilkos lakóhelyének *településjellege* szerint összegezzük, akkor az így kiszámított öngyilkossági gyakoriságok a település nagyságával együtt nőnek.⁸ Ebből

⁷ A Spearman-féle rangkorrelációs együttható értéke a férfiak esetében: +0,4246, a nőknél +0,0232.

⁸ Cseh-Szombathy i. m. 192. old.; továbbá Cseh-Szombathy László — dr. Heinz Ervin: Az öngyilkosságok vizsgálata. *Statisztikai Szemle*. 1965. évi 2. sz. 150. old.

a megállapításból kiindulva megvizsgáltuk, hogy a megyéknek az öngyilkossági gyakoriság nagyság szerinti rangsora és a megye népessége városokban (járási jogú városokban) élő hányadának nagysága szerinti rangsor között nincs-e erős pozitív összefüggés. A számítások olyan alacsony pozitív korrelációs együttható értéket adtak (+0,1266), hogy annak alapján el kellett vetni az öngyilkossági gyakoriságoknál mutatkozó különbségeknek a városi népesség arányában tapasztalható eltérésekkel való magyarázatát. (Lásd a 4. táblát.)

3. tábla

A megyék rangsora öngyilkossági gyakoriságuk és a 15 éves és idősebb házások aránya szerint nemenként

Megye	Rangsor az öngyilkossági gyakoriság* szerint		A házások aránya a 15 éves és idősebb népességben** (százalék)		Rangsor a házások aránya szerint	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Bács-Kiskun	1	4	73,6	66,9	8	9-10
Csongrád	2	1	70,6	66,6	14	11
Szolnok	3	2	72,7	66,2	11	14
Hajdú-Bihar	4	6	75,3	70,3	1	2
Békés	5	5	72,6	67,3	12	8
Pest	6	7	73,1	67,6	9-10	6
Tolna	7	3	74,7	64,5	3	17
Baranya	8	15	73,9	67,9	7	5
Komárom	9	10	70,6	70,9	15	1
Szabolcs-Szatmár	10	14	75,2	65,8	2	15
Heves	11	11	74,2	67,5	4-5	7
Fejér	12	8	71,6	66,9	13	9-10
Borsod-Abaúj-Zemplén	13	17	74,2	68,5	4-5	4
Nógrád	14	18	74,1	69,6	6	3
Somogy	15	13	73,1	65,6	9-10	16
Veszprém	16	9	70,4	66,5	16	12
Zala	17	12	68,8	66,4	17	13
Győr-Sopron	18	16	65,6	63,9	19	18
Vas	19	19	67,6	61,1	18	19

* Az 1963—1965. évek gyakoriságának átlaga.

** 1963. január 1.

A népesség foglalkozási struktúrájának szerepét vizsgálva elemzésünket arra korlátoztuk, hogy a megyék öngyilkossági gyakoriságok szerinti rangsorát a megyék nem mezőgazdasági aktív keresőinek aránya alapján elkészített rangsorával vessük egybe. A nem mezőgazdasági aktív keresők arányát mint a gazdasági fejlettség mutatóját kezeltük, és azt az öngyilkosság irodalmában fellelhető állítást kívántuk verifikálni, miszerint a modern ipari fejlődés kiszakítja az embereket tradicionális környezetükből, olyan körülmények közé juttatja, melyben összeütközésbe kerülnek korábbi társadalmi normarendszerükkel, és könnyebben követnek el öngyilkosságot.⁹ A hipotézis alapján azokban a megyékben várhattunk magas öngyilkossági arányszámokat, amelyek leginkább előrehalad-

⁹ Lásd: Durkheim i. m. 287. old.; R. S. Cavan: Suicide. University of Chicago Press, Chicago. 1928; C. F. Schmid: Suicides in Seattle 1914—1925. University of Washington Publication in the Social Sciences. 1928. 4—23. old.; E. Fromm: The Sane Society. Routledge and Kegan Paul Ltd. 1956. 7. és 151. old.

tak az ipari fejlődés útján, amelyekben a legmagasabb a nem mezőgazdasági foglalkozásúak aránya.

4. tábla

A megyék rangsora az öngyilkossági gyakoriság, a városokban élő népesség és a nem mezőgazdasági keresők aránya szerint

Megye	Rangsor az öngyilkosság gyakorisága* szerint	A járási jogú városok népességének**	A nem mezőgazdasági aktív keresők***	Rangsor	
				a városi népesség	a nem mezőgazdasági aktív keresők
				aránya (százalék)	aránya szerint
Csongrád	1	41,4	47,3	2	11
Bács-Kiskun	2	31,0	42,5	5	16
Szolnok	3	40,2	53,0	3	10
Hajdú-Bihar	4	18,6	37,8	14	19
Békés	5	23,8	46,0	11	14–15
Pest	6	12,5	76,0	17	2
Tolna	7	8,1	46,8	19	13
Baranya	8	16,0	49,2	15–16	12
Komárom	9	44,7	80,4	1	1
Szabolcs-Szatmár	10	10,6	38,8	18	18
Heves	11	26,5	55,6	8	9
Fejér	12	26,9	65,1	7	4
Veszprém	13	27,9	65,5	6	3
Somogy	14	13,0	42,0	15–16	17
Zala	15–16	24,2	46,0	9–10	14–15
Borsod-Abaúj-Zemplén	15–16	13,0	54,4	16	7
Nógrád	17	19,6	64,5	13	5
Győr-Sopron	18	35,6	63,3	4	6
Vas	19	24,2	56,3	9–10	8

* Az 1963–1965. évek gyakoriságának átlaga.

** 1963. január 1.

*** A nem mezőgazdasági aktív keresők az összes aktív keresők százalékában.

A megyei adatok nem igazolták e feltevést: a megyék öngyilkossági gyakoriságai és a nem mezőgazdasági keresők aránya között nem pozitív, hanem ellenkezőleg, negatív korreláció állapítható meg;¹⁰ inkább az agrár jellegű megyékben volt magas az öngyilkosságok előfordulása. Egyszeri összehasonlítás eredménye alapján azonban úgy véljük, még nem lehet végérvényesen elvetni a hipotézist, hogy azonos demográfiai összetételű, hasonló kultúrájú csoportok közül a mezőgazdasági foglalkozásúak csoportjában ritkább az öngyilkosság, mint a nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál, az azonban nyilvánvaló, hogy e hipotézis nem alkalmas a magyarországi megyék öngyilkossági gyakoriságai közötti jelentős eltérések magyarázatára.

Mivel sem a demográfiai, sem a települési, sem pedig a gazdasági-foglalkozási struktúrában rejlő különbségek nem adtak magyarázatot az öngyilkossági gyakoriságok területi különbségeire, úgy véljük, hogy az eltérések okát a megyék népességének komplex normatív rendszerében (társadalmi szabályok összességében), tradicionális magatartási formáiban, összefoglalóan *kulturális sajátosságaiban* kell keresnünk.

¹⁰ A rangkorrelációs együttható értéke: $-0,3416$.

A társadalom normatív rendszere két irányból hathat az öngyilkosságok bekövetkezésére. Egyfelől a társadalmi normák közrejátszhatnak az öngyilkossághoz vezető ún. frusztrációban (a törekvések megghiúsulásában). Az egyén célját nem tudja elérni, mert beleütközik a társadalom írott vagy íratlan törvényeibe. Nincs módja arra, hogy e normákat megváltoztassa, és hiányzik ahhoz a bátorsága, hogy áthágja azokat. Csalódottságában nem talál más kiutat, mint az öngyilkosságot. Ez a kétségbeesett megoldás azonban csak ott következik be, ahol az öngyilkosság hagyományokkal rendelkező magatartási forma, amelyet a társadalom ugyan rendszerint nem enged meg, de tudomásul vesz, hallgatólagosan elfogad. Ilyen értelemben az öngyilkosság gondolata részévé válik a normatív rendszernek, egy adott népesség kultúrájának.

A társadalmi normáknak a deviáns magatartások, ezek között az öngyilkosság előfordulásában játszott kétféle szerepével a társadalomtudományok már hosszú idő óta foglalkoznak; az elmúlt két évtizedben a hangsúly elsősorban a normáknak a frusztrációban betöltött szerepén volt. Az ilyen irányú kutatásokban a legnagyobb jelentőségű Robert K. Merton működése, aki a társadalmi anomíáról (a társadalmi szabályokkal való szembekerülésről) írt két tanulmányával nagy hatással volt a további kutatások szemléletére és irányára.¹¹ E tanulmányában Merton szisztematikusan továbbfejlesztette Durkheimnek az anomíával kapcsolatos gondolatait, és a figyelmet a társadalmilag elfogadott, a közvélemény által értékelt célok és azoknak legális eszközökkel való elérése közötti nehézségekre, az előforduló frusztrációkra irányította. Merton szerint a társadalom fejlődése során a célok és az elérésükre vonatkozó normák egymástól függetlenül változhatnak, és ez időnként olyan állapotokhoz vezethet, amikor tömeges jelenséggé válik a célok elérésére törő emberek beleütközése a normákba. Ezt az állapotot nevezi *társadalmi anomíának*. Ilyenkor következnek be nagy számmal deviáns magatartások, amelyek vagy a normák áthágását jelentik, vagy a társadalmilag elfogadott célok feladását. Ez utóbbi egyik típusa az öngyilkosság.

Az anomia-elmélet hasznosnak bizonyult a deviáns jelenségek konkrét vizsgálatánál, kimutatható volt, hogy a deviáns magatartások gyakorisága a társadalmi változásokkal nő. Konkrét vizsgálat bizonyította például a gyors urbanizálódásnak az öngyilkosságok gyakoriságát növelő hatását.¹² Kiderült azonban az is, hogy az anomia nem vezet közvetlenül egyik vagy másik deviáns magatartáshoz, előfordulásához szükséges, hogy formái a válságba jutott ember előtt ismertek legyenek.¹³

Számos mű foglalkozott a múltban, elsősorban a harmincas-negyvenes években a tradíció, a kulturális átadás szerepével a deviáns magatartások kialakulásában.¹⁴ A társadalmi normákba ütköző magatartás ezen tényezőjének vizsgálata az utóbbi években ismét előtérbe került és azoknak a szubkultúráknak a feltárására irányult, amelyekben a deviáns magatartásnak kialakult tradíciói vannak. A vizsgálatok elsősorban a bűnözés kialakulásában és fenntartásában

¹¹ R. Merton i. m.

¹² H. Wechsler: Community Growth. Depressive Disorders and Suicide. *American Journal of Sociology*. 1961. évi 1. sz. 9—16. old.

¹³ A deviáns magatartási formák ismeretének szükségességéről lásd R. A. Cloward: Illegitimate Means, Anomie, and Deviant Behavior. *American Sociological Review*. 1959. évi 2. sz. 164—176. old.

¹⁴ C. R. Shaw: *The Natural History of a Delinquent Career*. University of Chicago Press. Chicago, 1931.; C. R. Shaw és mások: *Delinquency Areas 1940.*; C. R. Shaw — H. D. McKay: *Juvenile Delinquency and Urban Areas 1942.*; E. H. Sutherland: *The Professional Thief*, 1937.; E. H. Sutherland: *Principles of Criminology*. Lippincott. Philadelphia, 1947.

szerepet játszó szubkultúrákkal foglalkoztak, és sikerrel mutatták ki, hogy egyes területi egységek bűnözési gyakorisága az ott élő népesség hagyományaival, folyamatosan átadott „szakismereteivel”, speciális normáival szorosan összefügg.¹⁵ Úgy véljük, hogy a deviáns magatartások vizsgálatának ez irányú megközelítését nem szabad figyelmen kívül hagynunk az öngyilkosságok magyarázatánál sem. Véleményünk szerint az öngyilkosság gyakorisága terén a területi egységek, vizsgálatunknál a megyék esetében tapasztalható különbségek okát elsősorban az ott élő népesség speciális öngyilkossági hagyományaiban kell keresnünk.

Az öngyilkosság irodalmában kezdettől fogva foglalkoznak a kulturális tényezőknek az öngyilkosságok gyakoriságára való hatásával, de hosszú időn át a kutatók csak a vallás szerepének vizsgálatára korlátozták figyelmüket. *Adolph Wagner* már 1864-ben megállapította, hogy a protestánsoknál magasabb az öngyilkosságok gyakorisága, mint a katolikusoknál, és ez azóta is megfigyelhető az egyes országokban. A kérdéssel foglalkozó szakirodalom azonban elhanyagolta a különbségek kulturális gyökereinek feltárását, és inkább a vallások követőinek társadalmi struktúrájában mutatkozó eltérésekben kereste a magyarázatot. *Durkheim* szerint például nem az egyházi tanokban tapasztalható eltérés a fontos, hanem az, hogy a katolikus egyház ritusának egységével, a nagyjelentőségű külsőségekkel hívei között az élet és gondolkodás szoros közösséget teremti meg, amelyben a hívőket sokkal erősebb szálak fűzik egymáshoz, mint a protestáns vallások követői esetében.¹⁶ *Halbwachs* azt hangoztatta, hogy a vallás szerepe az öngyilkosság alakulásában nehezen választható el egyéb tényezőktől. Szerinte a vallási különbségek etnikai, települési, foglalkozási különbségekkel társulva jelentkeznek, és ezek mind úgyszintén befolyásolhatják az öngyilkosság alakulását.¹⁷ Véleményünk szerint mind *Durkheim*, mind *Halbwachs* tétele helytálló, az általuk jelzett összefüggések mellett azonban gondolnunk kell arra is, hogy az egyes vallásokhoz az évszázadok során a magatartási normák egész rendszere kapcsolódott. E normarendszerek egészben vagy részben hathatnak még akkor is, amikor már az egyházhoz való kapcsolat megszakad, a vallásosság megszűnik.¹⁸

Az újabb szociológiai irodalomban már találkozhatunk olyan tanulmányokkal is, melyek a kultúra egészére, konkrétan a kulturális értékek, a társadalmi normák, viselkedési szokások elsajátítási folyamatára, a szocializálódásra vezetnek vissza az egyes embereknek az öngyilkossággal kapcsolatos eltérő magatartását. Ilyen *Simpson* tanulmánya, amely szerint a későbbi öngyilkosságok érzelmi sablonja már a gyermekkorban kialakul elsősorban a családi kapcsolatok hatására,¹⁹ vagy *Gold* cikke, amely az öngyilkosságra való hajlandóság szempontjából a leglényegesebbnek az agresszív tendenciák szocializálódását tekinti.²⁰

¹⁵ A deviáns magatartás kulturális gyökereire vonatkozó kutatásokról lásd *D. Szabó*: Le point de vue socioculturel dans l'étiologie de la conduite délinquante. *Revue Internationale des Sciences Sociales*. 1966. évi 2. sz. 193–211. old.

¹⁶ *Durkheim* i. m. 173. old.

¹⁷ *Halbwachs*: Les causes du suicide. Felix Alcan. Paris. 1930, 273. old.

¹⁸ A magyarországi megyék jelenlegi öngyilkossági gyakorisága közötti különbség és a megyék népességének egykori vallás szerinti megoszlása között összefüggés állapítható meg. A megyéket aszerint csoportosítva, hogy az 1949. évi népszámlálás idején népességük hány százaléka volt protestáns (többsége, legalább egyharmada, 20–30, 10–19, kevesebb mint 10 százalék), a protestánsok aránya és az öngyilkosság gyakorisága között szignifikáns pozitív korrelációt találtunk.

¹⁹ *C. Simpson*: Methodological Problem in Determining the Aetiology of Suicide. *American Sociological Review*. 1950. évi 5. sz. 658–663. old.

²⁰ *M. Gold*: Suicide, Homicide and the Socialization of Aggression. *American Journal of Sociology*. 1953. 6. sz. 651–661. old.

Véleményünk szerint a szerzők által kiemelt tényezők mellett fontos szerepet játszanak az öngyilkosság megítélésével kapcsolatos speciális normák is, amelyeket gyakran gyermekkori élmények felerősítenek. A családban, ismeretségben bekövetkezett öngyilkosságok fontos szerepet játszhatnak a további élet során. Ringel például azt állítja, hogy ott, ahol szülők vagy rokonok öngyilkosságot követtek el, a családban elkövetett legközelebbi öngyilkosnál a szuggesztív komponensek döntő szerepet játszhatnak. Egy rokon öngyilkossága különösen akkor lehet nagy befolyással, ha az gyermekkorban, megrázó körülmények között zajlott le, és ha azt olyan személy követte el, akivel a gyermek magát erősen identifikálta.²¹ Ilyen esetekben az öngyilkosság kérdésében egészen más felfogás alakul ki, mint azoknál, akiknek gyermekkoruk mentes maradt a családban, ismeretségben bekövetkezett öngyilkosságokkal járó megrázkódtatástól. Az első esetében az öngyilkosság mint lehetséges cselekvési forma rögződik az egyén tudatában, mint megoldási lehetőség bizonyos nehéz, kilátástalannak tetsző szituációkban. Ugyanakkor a másik ember számára az öngyilkosság ténye teljesen idegen, s tegyük hozzá, érthetetlen dolog marad. Az életet olyan értéknek fogja tekinteni, melyről való önkéntes lemondást semmi sem indokolhatja.

A modern társadalom nagy mobilitása ellenére a szocializálódás folyamatának legfontosabb szakasza még ma is a családban és a területileg kötött közösségekben zajlik le. Ez magyarázhatja csak, hogy olyan speciális magatartás, mint az öngyilkosság, a tömegkommunikációs eszközök növekvő szerepe ellenére sem terjed egyenletesen, hanem megmaradnak az egyes régiók között a ma már fél évszázad óta megfigyelt különbségek a közben lezajlott nagy gazdasági, társadalmi és kulturális változások ellenére is.

(A tanulmány II., befejező részét a *Statisztikai Szemle* következő számában közöljük.)

²¹ E. Ringel: *Der Selbstmord — Abschluss einer krankhaften psychischen Entwicklung*. Verlag für Medizinische Wissenschaften, Wilhelm Maudrich, Wien, 1953.